

УДК 351.82:338.14:343.37

Л. М. Кашпур,
к. держ. упр., головний державний ревізор-інспектор відділу камеральних перевірок
податкової звітності управління податків і зборів юридичних осіб,
Головне управління Державної фіскальної служби у м. Києві

ДЕТІНІЗАЦІЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

L. Kashpur,
PhD in Public Administration, Chief inspector in department
of the tax accounting and control for legal entities in State fiscal service head-office

DESHADOWING OF UKRAINIAN NATIONAL ECONOMY

У статті зроблено спробу проаналізувати, як детінізація української економіки пов'язана з комплексним реформуванням системи відносин, які здійснюються в економічній сфері між державою, підприємцями та найманими працівниками. Автором досліджено та обгрунтовано вагомі чинники, які негативно впливають на економіку і зумовлюють її тінізацію, а саме: порушення економічних інтересів між суб'єктами економічних відносин, що скорочує базу розширеного відтворення одних суб'єктів на користь іншим; скорочення офіційних джерел ресурсно-фінансового забезпечення підприємств; зростання витратності, в тому числі й тієї, що виникла внаслідок штучного завищення витрат на ресурси, прояви монопольної поведінки. Було запропоновано ключові реформи для детінізації української економіки.

The article makes an attempt to analyze how the unshadowing of the Ukrainian economy is connected with a comprehensive reform of the system of relations that are carried out in the economic sphere between the state, entrepreneurs and employees. The author has studied and substantiated the weighty factors that negatively affect the economy and cause its shadowing, namely: the violation of economic interests between subjects of economic relations, reduces the base of extended reproduction of certain subjects in favor of others; reduction of official sources of resource and financial support of enterprises; increase in costs, including the one that arose as a result of artificial overstatement of expenditure on resources, manifestations of monopolistic behavior. Key reforms were proposed for the unshadowing of the Ukrainian economy.

Ключові слова: детінізація, механізм детінізації чинники тінізації, тіньова економіка, концепція легалізації, реформи детінізації.

Key words: unshadowing, mechanism of unshadowing factors of shadowing, shadow economy, concept of legalization, reform of unshadowing.

ВСТУП

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними задачами. В умовах ринкової трансформації України тіньова економічна діяльність набула значних обсягів та специфічних форм прояву. За різними оцінками вітчизняних і зарубіжних фахівців, рівень тінізації української економіки сягає 40—60% ВВП, що перевищує допустиме значення і становить загрозу національній безпеці держави.

Одним з найнебезпечніших наслідків розвитку тіньової економіки є криміналізація суспільства. Небезпечним також є поширення тіньових відносин практично на всі неекономічні сфери. Це призводить до морально-етичних втрат, правової незахищеності громадян та суб'єктів господарювання, утвердження негативного міжнародного іміджу держави.

КОРОТКИЙ АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ, В ЯКИХ ЗАПОЧАТКОВАНО РОЗВ'ЯЗАННЯ ПРОБЛЕМИ І НА ЯКІ СПИРАЄТЬСЯ АВТОР

Питання тіньової економіки та її детінізації останнім часом стає щораз актуальнішим як на науковій ниві, так

і на політичній арені. Теоретичні та прикладні аспекти детінізації знайшли своє відображення в роботах Базилюка А.В., Варналія З.С., Дяченка Я.Я., Коваленка С., Мамутова В.К., Попова Ю.Н., Предборського В.А. та інших. Однак низка питань, пов'язаних із цією проблематикою, потребує подальшого дослідження.

ВИДІЛЕННЯ НЕ ВИРІШЕНИХ РАНІШЕ ПИТАНЬ ЗАГАЛЬНОЇ ПРОБЛЕМИ, ЯКИМ ПРИСВЯЧУЄТЬСЯ СТАТТЯ

Незважаючи на дослідження в цій сфері, залишаються питання щодо високого рівня тінізації, який має негативний вплив на розвиток національної економіки, знижуючи її потенційні можливості в наповненні державного і місцевих бюджетів, розв'язанні гострих соціальних проблем.

ПОСТАНОВКА ЗАДАЧІ

Метою статті є розгляд проблем детінізації національної економіки України.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Тінізація — поширення практики приховування прибутків від державних органів. Детінізація економіки —

це цілісна система дій, спрямована передусім на подолання, викорінення причин та передумов тіньових явищ та процесів. Стратегічною метою детінізації економіки має стати істотне зниження рівня тінізації шляхом створення сприятливих умов для залучення тіньових капіталів у легальну економіку та примноження національного багатства [1].

Слід відмітити, що детінізація економіки є першочерговим та принципово важливим напрямком сучасної економічної політики України. Водночас багатоаспектність та розгалуженість проявів тінізації засвідчує безперспективність лише симптоматичних репресивних методів протидії тінізації у вигляді посилення контрольно-каральних функцій держави. Варто зауважити, що ключовими аспектами тінізації української економіки стали: висока витратність та низька рентабельність ведення бізнесу, обтяжлива податкова система, в якій фіскальна функція відіграє визначальну роль, знецінення вартості робочої сили, звуження внутрішнього ринку та нерозвиненість ринкових регуляторів визначення ціни ресурсів та чинників конкурентоспроможності, нездатність держави забезпечити прозорі умови діяльності та гармонізувати економічні інтереси суб'єктів економіки [2].

На мій погляд, до найвагоміших критеріїв тінізації національної економіки відносяться такі:

1. Неefективне державне регулювання економіки — відсутність довіри бізнесу до держави та держави до бізнесу, висока бюрократизація, недосконале інституційне та законодавче забезпечення. Результатом проблем є формування на цій основі корпоративно-бюрократичних структур, які фактично підміняють собою механізм державного управління. Іншою проблемою є часта зміна законодавчого забезпечення підприємницької діяльності, що унеможливорює ефективно планувати діяльність бізнесу та сприяє постійному пошуку шляхів до тінізації діяльності.

2. Неefективне адміністрування податків, що підтверджують рейтингові оцінки цієї сфери. Сприяють цьому також велике та несправедливе податкове навантаження, збільшення частки збиткових підприємств, низький рівень платіжної дисципліни, нестабільність та недосконалість податкового законодавства, неobізнаність із цим законодавством, правова незахищеність платників податків. Іншою важливою причиною залишається відсутність ефективних механізмів покарання за недотримання податкового законодавства, що створює додаткові стимули до мінімізації та ухилення від сплати податків [5].

3. Проблеми ринку праці, пов'язані з низькими економічними стимулами до офіційного працевлаштування працівників та зростанням рівня безробіття. Проте найбільшою проблемою є відсутність ефективної системи контролю та покарання за неофіційне працевлаштування та неоподаткування заробітної плати.

4. Недосконале грошово(кредитне) регулювання, яке полягає в непрозорому рефінансуванні комерційних банків та встановленні гнучкого валютного курсу, надмірна активність держави на позичковому ринку — випуск державних облігацій для поповнення державного бюджету, що сприяє концентрації капіталу навколо спекулятивних операцій та підвищенню процентних ста-

вок, надмірний обсяг грошової пропозиції, що не відповідає реальним потребам економіки і має дефляційні або інфляційні наслідки [1].

5. Недосконалість бюджетної системи, низький контроль за використанням бюджетних коштів. Підтвердженням цьому є перевірки Рахункової палати України, які постійно фіксують численні порушення щодо використання бюджетних коштів.

6. Недосконалість судової та правоохоронної системи, відсутність чіткої державної програми боротьби з організованою злочинністю, в тому числі і в економічній сфері, низький рівень довіри населення до судових та правоохоронних органів.

7. Рівень загальної злочинності. Міністерство внутрішніх справ з 2012 року перестало оприлюднювати ситуацію щодо рівня злочинності в Україні. Останні дані були станом на 20 листопада 2012 року, зокрема, було зареєстровано 443,7 тис. злочинів. Кримінальне середовище є одним з основних базисів економічної злочинності та невіддільним від тіньової економіки [6].

Варто зазначити, що першорядними передумовами високого рівня тінізації національної економіки залишаються неefективний інституціональний базис регулювання підприємництва та незадовільні умови здійснення підприємницької діяльності.

Пріоритетами детінізації економіки у контексті реалізації економічних реформ є детінізація фінансових потоків та легалізація ринку праці [2; 7].

1. Посилення ринкового регулювання економіки та проведення антикорупційної реформи.

— Замість існуючої радянської системи регулювання економіки необхідним є впровадження системи регулювання економіки з новою структурою та принципами. Реформування повинні зазнати органи влади та регуляторні акти, які сприяють надмірній бюрократизації. Підвищення ефективності роботи державних органів та покращення законодавчого забезпечення підприємницької діяльності дозволить значно зменшити стимули до тіньової діяльності та покращити контроль державної влади за тіньовими операціями.

— Проведення антикорупційної реформи можливе лише за допомогою великої кількості заходів.

— Найбільші зусилля повинні бути направлені на інституційну реформу та законодавче забезпечення системи спеціалізованих заходів профілактики корупції, а також покарання за корупційні дії. Першим кроком повинно стати створення Антикорупційного бюро, що буде відповідати за ефективну координацію комплексної антикорупційної програми в державі.

— Покращення ІТ інфраструктури державного управління — впровадження нових інформаційних систем в державному апараті вбиває корупцію і скорочує цей апарат.

— Підвищення рівня довіри бізнесу до держави і навпаки можливе при застосуванні стимулів. Наприклад, зменшення кількості перевірок, скорочення часу на проведення реєстрації й отримання ліцензій, сертифікатів та інших документів, створення рівних умов підприємницької діяльності для усіх суб'єктів господарювання.

2. Податкова реформа має бути направлена на реалізацію таких пріоритетів: 1) забезпечення всім су-

б'єктам господарювання однакових умов оподаткування; 2) зменшення податкового навантаження; 3) забезпечення ефективного податкового адміністрування та стабільності державних фінансів. Для реалізація цих пріоритетів ми визначаємо необхідними такі заходи [3]:

— Провести податкову амністію на основі прозорої та чіткої процедури, що дозволить підвищити довіру бізнесу до держави та держави до бізнесу та збільшити надходження до державного бюджету.

— Збільшити роль електронних систем в адмініструванні податків, що дозволить зменшити фізичний контакт податківців з платниками податків і покращить прозорість податкового контролю.

— Зменшити податкове навантаження та скоротити кількість обов'язкових платежів податкових пільг, що забезпечить рівні умови для всіх платників податків і скоротить стимули до зменшення випадків мінімізації податкових зобов'язань.

— Реформувати спрощену систему, щоб вона включала лише дійсно малі підприємства, а не була інструментом для тінізації фінансових потоків.

— Вирішити проблеми заборгованості із повернення ПДВ для підтримки експорту та підвищення довіри бізнесу до держави.

— Посилення відповідальності за використання тіньових податкових схем при веденні бізнесу та умисній мінімізації податкових зобов'язань.

3. Реформа банківської системи [8].

— Поширення безготівкових розрахунків дозволить більш повно контролювати джерела доходів, оперативно виявляти факти витрачання коштів у розмірах, що перевищують доходи. Ф. Шнайдер у своїх численних дослідженнях підтверджує, що існує сильна негативна кореляція між частотою електронних платежів і тіньовою економікою — розмір тіньової економіки більший в тих країнах, де люди використовують менше електронних платежів.

— Внесення змін до законодавства щодо забезпечення розкриття інформації про кінцевих власників банків та небанківських фінансових установ.

— Підвищення прозорості діяльності Національного банку України щодо рефінансування банків, гнучкого валютного курсоутворення.

— Відмова від націоналізованих банків, що є комерційно життєздатними і можуть бути продані за справедливою вартістю.

Протидія впливу вітчизняного капіталу до низько податкових країн, розбудова ефективної системи повернення з-за кордону коштів та активів, отриманих злочинним шляхом внаслідок операцій з легалізації (відмивання) коштів та фінансування тероризму.

4. Реформа ринку праці.

Передумовою детінізації ринку праці є реформа пенсійної системи. Адже наявна система пенсійного забезпечення не створює стимулів для детінізації ринку — відрахування до пенсійного фонду є надто високими на тлі незадовільної системи пенсійного забезпечення. Основною причиною цього є те, що пенсійна система України значною мірою ґрунтується на радянських принципах і є неефективною. Наслідком цього є значні видатки з державного бюджету на постійне покриття дефіциту Пенсійного фонду та високі пільги для

деяких категорій пенсіонерів на тлі низьких пенсій для більшості пенсіонерів.

Доцільно відмітити, що для бізнесу необхідним є посилення застосування адміністративних заходів, зокрема, посилення відповідальності за ухилення від оформлення трудових відносин між працівником і роботодавцем, а також за ухилення від сплати податків і страхових внесків.

Для працівників важливим є перерозподіл податкового навантаження між працівником та роботодавцем, зменшення податкового навантаження. Зазначений вище ефект досягається виключно за умови зміни рівня ЄСВ та ПДФО державою, тоді як підприємство одночасно збільшує офіційну середню заробітну платню. Тобто тільки за умови солідарної відповідальності досягнення цієї цілі є можливим.

У свою чергу, для державних органів — дотримання положень Податкового кодексу. Однією з основних проблем є надмірна частота та непередбачуваність змін податкового законодавства. Тому чітке дотримання норм податкового законодавства, а також якісніший аналіз проектів змін до податкового законодавства, дадуть змогу зменшити ризики економічної діяльності і поліпшити планування бюджету організацій [3].

5. Судова реформа має бути направлена на забезпечення гарантій справедливого суду та виконання судових рішень, захист прав власності, боротьбу з рейдерством. Здійснення судової реформи повинно бути направлено на зменшення корупції, підвищення професіоналізму судових та правоохоронних органів, посилення незалежності від політичних процесів, зміцнення ролі конституційного правосуддя та забезпечення прозорості та неупередженості судових процесів.

Вилучення фінансових ресурсів з реальної економіки і спрямування значної частини за межі країни в умовах напруженості бюджетного фінансування і наявності значного державного боргу (як внутрішнього, так і зовнішнього) становить серйозну проблему для економічного розвитку.

Необхідно додати, що реальним виявом такого стану є скорочення прибутковості реального сектора навіть в умовах розширення його масштабів останнім часом. Саме такий стан зумовлено тим, що сьогодні існують цілком легальні засоби зменшення фінансового результату і навіть утворення збитку, внаслідок чого постійно збільшуються розміри неплатежів, значна частина яких за терміном давності списується без проведення відповідних компесацийних санкцій.

За такої практики формуються фінансові потоки, які розділяють одержані реальні доходи на легальні (мінімально потрібні для продовження виробничого процесу) і тіньові (що формуються без обмежень на приватних рахунках).

Основними заходами щодо детінізації економіки мають бути:

— "амністія" капіталів некримінального походження, в першу чергу тих, що спрямовуються в інноваційну сферу та інші суспільно значущі та пріоритетні сектори;

— запровадження додаткових податкових стимулів до нагромадження та інвестування коштів в інноваційний сектор юридичними особами, які пропонується надавати за фактичними результатами діяльності;

— звуження фінансової бази тіньового господарювання через зменшення рівня оподаткування фізичних осіб на величину документально підтверджених коштів, витрачених на розвиток людського капіталу;

— реальне і радикальне спрощення погоджувальних та дозвільних процедур щодо здійснення підприємницької діяльності, особливо в інноваційній сфері;

— обов'язкове обґрунтування джерел походження грошових коштів при купівлі товарів, вартість яких перевищує певну заздалегідь визначену суму (житла, земельних ділянок, транспортних засобів та предметів розкоші);

— залучення до реалізації стратегії легалізації представників міжнародних організацій, спеціалізованих на протидії нелегальному господарюванню, та громадянського суспільства;

— розробка нових рекомендацій та впровадження наявних теоретичних розробок щодо виявлення напівлегальних фінансово-промислових угруповань та ліквідації виявлених схем іллегалізації капіталу тощо.

ВИСНОВКИ

На наш погляд, детінізація економіки є одним з ключових завдань задля забезпечення економічної безпеки та створення умов сталого розвитку України. Це сприятиме зростанню національного інвестиційного потенціалу, матиме позитивний вплив на бюджетну сферу, сприятиме орієнтації національної економіки на розвиток.

ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШОГО РОЗВИТКУ У ЦЬОМУ НАПРЯМІ

В якості подальших досліджень нами буде здійснена спроба проаналізувати основні напрями подолання тінізації в Україні.

Література:

1. Варналій З.С. Тінізація малого підприємництва: економічні та правові аспекти / З.С. Варналій. — К.: Інститут приватного права і підприємництва АпрН України, 1998. — 56 с.

2. Живко З.Б. Обеспечение экономической безопасности в контексте противостояния влиянию теневой экономики / З.Б. Живко, В.В. Засадко // Государственное управление. Электронный вестник МГУ им. Ломоносова. — № 37. — Апрель 2013. — С. 56—67.

3. Кіржецький Ю.І. Тіньова економіка та напрями її подолання в Україні: моногр. / Ю.І. Кіржецький. — Львів: Ліга-Прес, 2013. — 170 с.

4. Мазур І.І. Детінізація економіки України: теорія та практика: моногр. / І.І. Мазур. — К.: Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет", 2008. — 239 с.

5. Мовчан М. Обсяг тіньової економіки України становить 350 млрд грн, половина цих коштів — зарплати в "конвертах" / М. Мовчан // [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://wallnews.info/news/2012/08/20/180070>

6. Обсяг тіньової економіки України становить 350 мільярдів — Податкова // газета "Українська правда", "Економічна правда" [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.epravda.com.ua/news/2012/08/19/332306/>

7. Солодовникова І.І. Тенденції тінізації української економіки та шляхи її детінізації / І.І. Солодовникова / Теорії мікро-макроекономіки. Зб. наук. праць МОН України. — К.: Академія муніципального управління, 2003. — Вип. 12. — С. 29—38.

8. Тіньова економіка: сутність, особливості та шляхи легалізації / За ред. З.С. Варналія. — К.: НІСД, 2006. — 576 с.

9. Турчинов В.О. Тіньова економіка: теоретичні основи дослідження / В.О. Турчинов. — К.: Видавництво "АтЕк", 1995. — 300 с.

10. Thomas J. Informal Economic Activity / J. Thomas. — Michigan: The University of Michigan Press, 1992.

11. The Shadow Economy in Europe. 2013 / F. Scheider, Ph.D // ATKearney. — Johannes Kepler / Universitat Linc. JKU. — 2013.

References:

1. Varnalij, Z.S. (1998), Tinizatsiia maloho pidpriemnytstva: ekonomichni ta pravovi aspekty [Tinization of small business: economic and legal aspects], Instytut pryvatnoho prava i pidpriemnytstva AprN Ukrainy, Kyiv, Ukraine.

2. Zhivko, Z.B. (2013), "Ensuring economic security in the context of opposition to the influence of the shadow economy", Gosudarstvennoe upravlenie. Jelektronnyj vestnik MGU im. Lomonosova, vol. 37, April 2013, pp. 56—67.

3. Kirzhets'kyj, Yu.I. (2013), Tin'ova ekonomika ta napriamy ii podolannia v Ukraini [Shadow economy and directions of its overcoming in Ukraine], Liha-Pres, Lviv, Ukraine.

4. Mazur, I.I. (2008), Detinizatsiia ekonomiky Ukrainy: teoriia ta praktyka [Detinization of the Ukrainian economy: theory and practice], Vydavnycho-polihrafichnyj tsentr "Kyivs'kyj universytet", Kyiv, Ukraine.

5. Movchan, M. (2012), "The volume of the shadow economy of Ukraine is 350 billion UAH, half of these funds — salaries in "envelopes"", available at: <http://wallnews.info/news/2012/08/20/180070> (Accessed 30 Nov 2017).

6. Epravda (2012), "The volume of Ukraine's shadow economy is 350 billion" available at: <http://www.epravda.com.ua/news/2012/08/19/332306/> (Accessed 30 Nov 2017).

7. Solodovnykova, I.I. (2003), "Trends in shadowing of the Ukrainian economy and ways of its shadowing", Teorii mikro-makroekonomiky. Zb. nauk. prats' MON Ukrainy, vol. 12, pp. 29—38.

8. Varnalij, Z.S. (2006), Tin'ova ekonomika: sutnist', osoblyvosti ta shliakhy lehalizatsii [Shadow economy: the essence, features and ways of legalization], NISD, Kyiv, Ukraine.

9. Turchynov, V.O. (1995), Tin'ova ekonomika: teoretichni osnovy doslidzhennia [Shadow economy: the theoretical foundations of the study], Vydavnytstvo "AtEk", Kyiv, Ukraine.

10. Thomas, J. (1992), Informal Economic Activity, The University of Michigan Press, Michigan, USA.

11. Scheider, F. (2013), The Shadow Economy in Europe. 2013, Universitat Linc. JKU, Linz, Austria.

Стаття надійшла до редакції 04.12.2017 р.